

п.и.д., проф. КР УИАнын мүчө корр. И.Б.Бекбоев

Билим түшүнүгүнүн педагогикалык аныкталышы, анын түрлөрү жана функциялары

Философиялык көз карашта алганда билим деп биз объективдүү чындыктын аныктамалар, эрежелер жана мыйзамдар түрүндө адамдын сезиминде чагылдырылышын түшүнөбүз. Бирок билимди мындайча аныктоо педагогика үчүн жетишсиздик кылат, анткени, педагогикада окутуунун жана тарбиялоонун закон ченемдүүлүктөрү, ишке ашырылыш процесстери каралат, ал эми билимдин жогоркудай философиялык аныкталышында билимге ээ болуунун процесси жөнүндө эч нерсе айкын-ачык көрсөтүлбөй калды. Ошондуктан педагогикалык көз карашта алганда билим түшүнүгүнө башкача аныктама, атап айтканда, ага ээ болуунун процессин ача көрсөтүүчү, ошону менен мааниси ар бир педагогго толук түшүнүктүү боло тургандай аныктама берүү зарылдыгы келип чыгат.

Чындыгында эле билимди биз эки мааниде түшүнүшүбүз мүмкүн: биринчиден, билим - бул адам тарабынан кабыл алынуучу, сезилүүчү, түшүнүлүүчү жана анын оюнда сакталып калынуучу информация (маалымат); экинчиден, билим - бул улам жаңы информацияны кабылдап, ага ээ болуу үчүн адам тарабынан пайдаланылуучу каражат, курал. Жыйынтыктап айтканда, билим түшүнүгү педагогикалык процессте эки жактуу (информация жана каражат) мааниде кабыл алынат.

Билим түшүнүгүнө толук аныктама берүү үчүн биз адегенде окуу материалынын окуучулар тарабынан өздөштүрүлүшүнүн этаптарын карап көрөлү. Окутуу кандай гана формада уюштурулбасын окуучунун жаңы материалды өздөштүрүшү үч этапта ишке ашырылат.

Биринчи этапта окуучу үйрөнүлүүчү информацияны сезимдүү кабыл алып эсине сактайт. Информацияны кабыл алуу ар кандай: нерселерди (буюмдарды) түздөн-түз байкоо, алар менен кошо аракет этүү, символдордон пайдалануу ж. б. жолдор менен ишке ашырылат.

Экинчи этапта болсо окуучу жаңы кабыл алынган билимди көрсөтүлгөн үлгү боюнча же ал үлгүнүн башкача вариантта бир аз өзгөртүлүп берилгендигин оңой баамдап, пайдалануунун ыкмаларын өздөштүрөт.

Эң акыркы, үчүнчү этапта окуучу өзүнүн биринчи этапта өздөштүргөн билимин жаңы, өзүнө тааныш эмес ситуацияларда, жагдайларда чыгармачылыктуу пайдалана билүүгө даяр болот.

Жыйынтыктап айтканда, окуу материалын өздөштүрүү үч этаптан: материалды (информацияны) сезимдүү кабылдап эстеп калуу, аны көрсөтүлгөн үлгү боюнча жана тааныш эмес ар кандай жаңы ситуацияларда пайдалануудан турат. Тиешелүү түрдө бул этаптарда материалды өздөштүрүүнүн үч деңгээли камсыз кылынат.

Бир эле информацияны (материалды) үч деңгээлде өздөштүрүүгө

мисалдар келтиребиз.

Кыргыз тили сабагында, мисалы, зат атоочту окуп үйрөнүүдө мугалим анын маанисин түшүндүрөт, зат атоочтун аныктамасын берип, зат атоочтун милдетин аткаруучу сөздөрдү сүйлөмдөн табууга мисалдар келтирет. Мисалы, «Окуучулар курулушка чоң жардам көрсөтүштү», «Эмгек адамдын бактысын ачат» деген сыяктуу сүйлөмдөрдөгү зат атооч сөздөрдү таап көрсөтөт. Мына ошондон кийин окуучулар зат атоочтун аныктамасын өз алдынча кайталап айта алышат жана мугалимдин келтирген мисалдарына окшоштуруп зат атоочтун милдетин аткаруучу сөздөргө мисалдар келтире алышат. Бул окуучулардын зат атооч түшүнүгүн өздөштүрүшүнүн биринчи этабы (деңгээли) болот. Андан ары мугалим окуучуларга эки типтеги көнүгүүлөрдү сунуш кылуусу мүмкүн:

1. Күн жылуу болуп, кар бат ээриди. Космоско дагы бир ракета учурулду.

2. Күрөшүү боюнча болгон мелдеште Осмоналиев дүйнөнүн чемпиону болду. Шамалдан кийинки бозомуктар көпкө чейин тарабай турду. Текшерүүдөн кийин деле даттануулар азайган жок, ж. б. биринчи эки сүйлөмдөн зат атоочту табуу мурда көрсөтүлгөн үлгү боюнча ишке ашырылат, б. а. бул тапшырманы аткарууга окуучунун аракети мугалимдин көрсөткөн аракетинин үлгүсү боюнча аткарылат, демек өздөштүрүүнүн биринчи эле этаптагы деңгээлинде болот. Кийинки үч сүйлөмдүн ар биринде зат атоочту так таап көрсөтүү үчүн окуучу мурдагыдай эле даяр үлгү боюнча аракеттенүү менен чектелбестен бир аз кыйынчылыкты сезип эмгектенет, анткени, бул сүйлөмдөрдөгү «күрөшүү», «бозомук», «текшерүү», «даттануу» деген сөздөрдү окуучулар кээде зат атооч деп эсептебестен тиешелүү түрдө этиш, сын атооч жана этиш деп ойлошот. Эки типтеги көнүгүүлөрдүн экөөбү тең зат атооч жөнүндөгү билимди үлгү боюнча, тааныш ситуацияда колдонуу болуп эсептелет. Бирок бул зат атооч түшүнүгүн өздөштүрүүнүн экинчи (этабын) деңгээлин түзөт.

Эң акыркы, зат атооч түшүнүгүн өздөштүрүүнүн үчүнчү этабында (деңгээлинде) болсо биринчи этапта кабыл алынып өздөштүрүлгөн зат атооч жөнүндөгү ошол эле билим мурдатан тааныш болбогон жаны ситуацияда, чыгармачылык менен пайдаланылат. Бул максатта мугалим окуучуларга төмөнкүдөй тапшырма бере алат.

Биз бирөөлөр менен сүйлөшкөнүбүздө: тааныш, тааныш адам, аскер кызматы, таштанды, таштандыдай, шире, ширелүү деген сөздөрдү көп пайдаланабыз. Бул сөздөр кайсы сөз түркүмүнө кире тургандыгын аныктагыла. Тапшырманы туура аткаруу үчүн окуучу сөздөрдүн формаларынан обочолонуп алардын ар биринин чыныгы маанисин сезимдүү баамдап, окшош сөздөрдү ар түрдүү сөз түркүмдөрүнө таандык кылышы керек. Мунун өзү зат атооч түшүнүгүн өздөштүрүүнүн үчүнчү этабына (деңгээлине) жатат.

Математика сабагында: көптүк, камтылган көптүк, көптүктөрдүн биригүүсү жана кесилиши деген материалды окуп үйрөнүүдө адегенде мугалим бул түшүнүктөрдүн маанисин айкын-ачык көрсөтүп, тиешелүү

аныктамаларды берет да, тиешелүү мисалдарды келтирет. Окуучулар адетте мындан кийин ал түшүнүктөрдүн аныктамаларын айта алышат, мугалим келтирген мисалдардын үлгүсү боюнча аларга тура келүүчү мисалдарды да туура таап көрсөтүшөт. Бул материалды өздөштүрүүнүн биринчи этабы (деңгээли) болот. Андан ары мугалимдин талабы боюнча эгерде окуучу бир эле түз сызыкта жайланышкан эки нурдун биригүүсүнүн жана кесилишинин мүмкүн болгон бардык учурларын туура таап көрсөтө алса, анда ал материалды экинчи деңгээлде өздөштүргөн болот. Эгерде мындан тышкары окуучу бардык «ромбдор менен бардык тик бурчтуктардын көптүктөрүнүн» кесилишин туура таап түшүндүрсө, анда ал жогорудагы материалды үчүнчү деңгээлде өздөштүргөн болот.

Окутуу процесси үчүн материалды өздөштүрүүнүн биринчи деңгээлинин камсыз болушу сөзсүз зарыл, бирок, ал жетиштүү эмес. Окутуунун азыркы кездеги максаты - материалды өздөштүрүүнүн үчүнчү деңгээлине жетишүүнү камсыз кылууда, б.а. окуучуларды алган билимдерин (информацияларды) чыгармачылык менен пайдаланууга даярдап алардын компетентүүлүгүн калыптандырып өнүктүрүүдө турат.

Өздөштүрүүнүн биринчи деңгээлиндеги билимди төмөндөгүчө аныктоого болот. Өздөштүрүүнүн биринчи деңгээлиндеги билим деп айланадагы чындыктын, сезимдүү кабыл алынган жана эсте сакталып калган тигил же бул объектилери жөнүндөгү объективдүү информацияны айтабыз.

Өздөштүрүүнүн эң жогорку деңгээлиндеги билимди кыскача: чыгармачылык менен пайдаланылуучу деңгээлде өздөштүрүлгөн информация деп аныктоого болот.

Билимдин окутуу процессинде сөзсүз эске алынуучу эң баалуу төмөнкүдөй түрлөрү бар: терминдер жана түшүнүктөр, фактылар, закондор, теориялар, методологиялык билимдер, баа берүү билимдери.

Терминдер жана түшүнүктөр үйрөнүлүүчү объектилердин кандайдыр бир түрүн же билимдердин чогуусун белгилөө үчүн колдонулат. Терминдер жана түшүнүктөрдүн жардамы менен ой жасалат, адамдын ой пикири туюнтулуп айтылат.

Фактылар жөнүндөгү билим бардык башка билимдердин базасын түзөт, анткени, алар түздөн-түз реалдуу чындыкты чагылдырышат. Фактыларды билмейинче закондорду, теорияларды, сезимдүү кабыл алуу мүмкүн эмес, б. а. чыныгы фактылар арасындагы мүмкүн болгон байланышты чагылдырууга болбойт.

Закондор белгилүү гана сандагы фактылардын байланыштарын чагылтат.

Теория болсо көп сандагы фактылардын чогуусун жана арды байланыштыруучу закондорду өз ичине камтыйт, конкреттүү кубулуштарды жалпы закондордун негизинде түшүнүүгө жардам берет, адамдын түшүнүктөрүн системага келтирет.

Методологиялык билимдерге методдор жөнүндөгү, таанып билүүнүн тарыхы, илимдин конкреттүү методдору, чыгармачылыктын жана эмгектенүүнүн ар кандай ыкмалары жөнүндөгү билимдер кирет.

Методологиялык билимдер мурда өздөштүрүлгөн билимдерди анын улам жаңы үлүштөрүнө ээ болууда кандайча колдонуу керектигине туура багыт берет.

Эң акыры, баа берүү билимдери - тигил же бул объектилерге болгон катнашуунун, аларга баа берүүнүн, маанисин ачып көрсөтүүнүн нормалары болуп эсептелет. Билимдин бул түрү туура катнашууларды калыптандыруу үчүн, ар кандай билимдердин салыштырма салмагын, реалдуу объектилерди сезүү үчүн адамдын инсандык баалуулугунун системасын калыптандыруу үчүн чоң мааниге ээ.

Билимдердин азыркы деңгээлинде алардын жогоруда аталган бардык түрлөрү бири-бирине таасир этишет. Билимдердин бардык түрлөрүнүн чогуусу гана адамдардын турмушунда өздөрүнүн зарыл функцияларын толук аткара алышат. Тилекке каршы, окутуу процессинде, ал гана эмес кээде программаларды жана окуу китептерин түзүүдө да билимдердин айрым түрлөрүн, атап айтканда, таанып билүүнүн процесстери жана методдору жөнүндөгү билимдер, ойдун пайда болуу жана өнүгүү тарыхы жөнүндөгү билимдер, баа берүү билимдери эске алынбай калат. Мунун өзү окуучулардын инсандыгын калыптандырууда өтө зыяндуу.

Окуучунун инсандыгын калыптандырууда билимдердин аткара турган үч функциясын белгилөөгө болот.

Билимдер - окуучунун айланадагы чындыкты элестөөлөрүнүн негизин түзөт, билимсиз окуучу реалдуу чындыктын объектилерин туура жана толук элестете албайт. Билимдердин бул функциясын **онтологикалык** деп аташат. Адам өзүнүн биринчи эле турмушунда айлана чөйрө менен катнашып, өзүн курчап турган предметтер жөнүндөгү, андан кийин алардын байланышы, адамдардын өз ара катнаштары жөнүндөгү, акырындап отуруп адамдардын арасында жана дүйнөдө өзүнүн алып турган орду жөнүндөгү элестерге ээ болот. Мындай элестөөлөр болмоюнча адамдын турмушунун да болушу мүмкүн эмес. Адамдын мындай элестөөлөрү да чектүү, же эң эле кең болушу мүмкүн, анын ишмердүүлүгүнүн областы дал ошого көз каранды болот. Мектептин милдети окуучуларда дүйнөнүн жалпы картинасын азыркы илимдин деңгээлинде калыптандыруудан турат, анткени, бул картина адамдын сезиминде канчалык так калыптанса анын түшүнүгү да жана багыт алуу сферасы да ошончолук кең болот.

Билимдердин экинчи функциясын **ориентирлөөчү** деп аташат, анын мааниси адамдын практикалык же духовный ишмердүүлүгүнүн багытын аныктоодо турат. Закондорду, кубулуштардын өнүгүү тенденциясын билүү менен жана аларды түшүндүрө алуу менен адам дал ошол билимдерге ылайык ыкмаларды жана аркеттенүүлөрдүн принциптерин тандап алат. Билимдердин белгилүү бөлүгү ишмердүүлүктүн (эмгектенүүнүн) эрежелер, көрсөтмөлөр, алгоритмдер сыяктуу нормаларын түздөн-түз мүнөздөшөт.

Эң акыры, билимдер окуучунун реалдуу чындыктагы объектилерге катнашуусун калыптандыруунун базасын түзөт, анткени, объект жөнүндө билим болмоюнча ал объектиге катнашуу да болушу мүмкүн эмес. Бул билимдердин үчүнчү функциясы **баа берүү** функциясы болуп эсептелет.

Мына ошентип, биз өздөштүрүүнүн ар түрдүү деңгээлиндеги билимдерге аныктама бердик, билимдердин түрлөрүн жана окуучунун инсандыгын калыптандырууда алардын аткаруучу функцияларын аныктап чыктык. Бул маалыматтарды так билмейинче мугалим өзүнүн күндөлүк ишин илимий негизде туура түшүнүп баалай албайт. Анткени билимдердин мазмунуна байланыштуу окутуунун максаттары азыркы кезде төмөндөгүчө:

1) бардык окуучуларды массалык түрдө өз алдынча билим алууга, б.а. өзүнүн билимин өз алдынча толуктоого даярдоо, аларды илимий жана саясий информациялардын күчөгөн агымында туура багыт ала билүүгө үйрөтүү;

2) өндүргүч күчтөрүнүн жана илимдин андан аркы өнүгүшүнүн, интеллектуалдуу күчтөрдү калыптандыруунун эң маанилүү шарты катарында окуучулардын чыгармачылыктуу жөндөмдүүлүктөрүн массалык түрдө тарбиялап өстүрүү;

3) бардык окуучулардын, б.а. бүткүл жаш өспүрүмдөрдүн илимий көз карашын ийгиликтүү калыптандырууну камсыз кылуу талаптары менен аныкталып отурат.